

ŽIDOVSKÝ PŮVOD PAVLA STRAUSSA (rozhľady)

TIBOR ŽILKA

MUDr. P. Strauss sa narodil 30. augusta 1912 v Liptovskom Svätom Mikuláši na severe Slovenska a skonal 3. júna 1994 v Nitre. Zomrel v ten istý deň ako jeden z najvýznamnejších predstaviteľov literatúry 20. stor. – Franz Kafka. Lenže ten skonal o 70 rokov skôr. Spájalo ich, že obidvaja mali židovský pôvod. P. Strauss až na sklonku svojho života objavil pravú umeleckú hodnotu literárnych diel F. Kafku, o to intenzívnejšie ho čítal a svojisky interpretoval ich podstatu a výpovednú hodnotu.

P. Strauss svoje židovské korene a pôvod nikdy nezapieral, aj keď sa stal z neho hlboko veriaci katolík. Židovský chlapec totiž nemal ešte ani päť rokov, keď začal chodiť do katolíckeho kostola. Ale kým konvertoval, musel uplynúť ešte dlhý čas. Stalo sa tak až roku 1942. Na katolícku vieru prestúpil ako tridsaťročný.

Po skončení gymnaziálnych štúdií sa Pavol Strauss (maturoval roku 1931) zapísal na Lekársku fakultu Viedenskej univerzity, kde aj absolvoval dva semestre. Stadiaľ sa dostal do Prahy na Nemeckú univerzitu a tam roku 1937 získal lekársky diplom. Keďže po nemecky vedel na úrovni materinského jazyka, v tomto jazyku uzreli svetlo sveta jeho prvé dve básnické zbierky. Už aj názvy zbierok sú nezvyčajné: *Die Kanone auf dem Ei* (Delo na vajci, 1936), *Schwarze Verse* (Čierne básne, 1937). Prvý názov chtiac-nechtiac evokuje surrealistickú poéziu. Nie náhodou. Vtedy v českom prostredí sa surrealizmus rozvíjal a mal aj výrazných predstaviteľov (Vítězslav Nezval). V osobných rozhovoroch sa o V. Nezvalovi aj vyjadroval, ba vedel o ňom porozprávať aj zaujímavé historiky. Viackrát mi porozprával, že Nezval predtým, než išiel tvoriť, sadol si do cukrárne a dobre sa nabaštil so zákuskami, lebo cukor napomáha k zvýšeniu mozgovej činnosti. Úprimne povediac, pravdivosť tohto tvrdenia fotky aj dokazujú, lebo český básnik mal značnú nadváhu.

Záverecnú báseň nasledujúcej, poslednej zachovanej básnickej zbierky, lebo jedna kniha sa stratila, napísal koncom roku 1940, ale ešte aj o dva roky neskôr básne cizeloval. Avšak zväzok v skutočnosti uzrel svetlo sveta iba roku 2001, navyše dvojjazyčne – po nemecky a po slovensky. Názov: *Slová z noci – Worte aus der Nacht* (Bratislava, DAKA 2001). Básne do slovenčiny preložil katolícky básnik Teofil Klas. Ak si zväzok prečítame, zistíme, že tu už silne cítiť vplyv R. M. Rilkeho.

Pražská literárna atmosféra teda do značnej miery vymedzila literárne experimenty a orientáciu Pavla Straussa. Tu mal príležitosť stretnúť sa s Vítězslavom Nezvalom, Maxom Brodom, Franzom Werfelom, ale osobne poznal aj Hermanna Brocha. Okrem V. Nezvala všetci majú židovský pôvod. Ale s kým udržiaval najužšie kontakty, to bol pražský rodák Oskar Baum (1883 – 1941), slepý básnik a prozaik, ktorý mal 11 rokov, keď v Plzni stratil zrak. Neskôr pôsobil ako učiteľ hudby a zomrel na následky operácie skôr, než ho mohli fašisti úplne zlikvidovať pod vplyvom rasovej diskriminácie. Jeho manželka a členovia rodiny neskôr zahynuli v koncentračnom tábore v Terezíne.

Spomínajúc Prahu, na myseľ nám zide predovšetkým veľká trojka: Franz Kafka, Franz Werfel a, prirodzene, Reiner Maria Rilke. Predovšetkým Reiner Maria Rilke je jeho veľkým vzorom, lebo Pavol Strauss sa zakrátko vymanil spod vplyvu surrealizmu, a to tak, že tento básnický veľikán postupne zasunul do úzadia všetkých svojich rovesníkov.

Napriek spriaznenosti s tvorbou Rilkeho P. Strauss sa venoval hlavne próze. Keď po druhej svetovej vojne začal tvoriť po slovensky, už písal predovšetkým iba prózu. Nebola to však

próza príbehová, obsahovala iba dejové útržky, ktoré slúžili na rozvíjanie komentára, úvah, esejistických pasáží. Aj keď všeličo sa dá skúmať v tvorbe P. Straussa, najviac je frekventovaná práve esejistika, okorenená duchovnosťou, čím je na hony vzdialená publicistickej faktografii. Táto hĺbka má korene v nadpriemernom intelektu, ktorým nesporne oplýval. Do tej hĺbky nikdy neprenikla esejistika Alexandra Matušku či Vladimíra Mináča, považovaných za najlepších predstaviteľov tohto žánru v slovenskej literatúre. Jeho štýl pripomína predovšetkým tvorbu R. Musila a H. Brocha z rakúskej literatúry, ku ktorým mal bližšie ako k predstaviteľom slovenskej či nemeckej literatúry. V tejto súvislosti sa hovorí o literárnej eseji, ktorá sa stala základným vyjadrovacím prostriedkom jeho tvorby. Tento spôsob tvorby charakterizuje aj diela Milana Kunderu, ale on ponecháva aj dejovú líniu textu, P. Strauss však na tento element výstavby textu totálne rezignoval, podobne ako rakúski autori.

Práve s tvorbou Roberta Musila vykazujú mnohé podobné črty texty P. Straussa, napriek tomu, že zdanlivo nevytvoril diela väčšieho rozsahu. Obyčajne jeho dielam chýba kompozičná ucelenosť, napriek tomu napr. kniha *Človek pre nikoho* (2000) aj svojím obsahom i rozsahom značne pripomína románovú stavbu. Toto dielo sa síce vyznačuje autobiografickou faktografiou, ale fakty či drobné anekdoty sú iba východiskom pre úvahy, pre esejistické pasáže, ktoré v celej knihe dominujú.

P. Strauss čítal viacerých významných autorov, medzi nimi dominujú práve Rakúšania Broch a Musil. Ale aj ďalší autori nemeckej jazykovej oblasti sú mu vzácní a inšpiratívni: pražský rodák Franz Werfel, s ktorým sa aj osobne poznal, Hermann Hesse, autor biografických esejí *Boccaccio* (1904) a *Franz von Assisi* (František z Assisi, 1904), ale spomína aj Karla Krausa, autora knihy *Die letzte Tage der Menschheit* (Posledné dni ľudstva, 1922). U rakúskych autorov všade prevláda kritika rakúsko-uhorskej spoločnosti, jej zotrúvanie na starých základoch a buď predpovedajú jej zánik (R. Musil), alebo sa vyrovnávajú s jej zánikom (K. Kraus). P. Strauss sa už nemusel vyrovnávať so zánikom Rakúsko-Uhorska, preto sa mohol koncentrovať na všeobecné problémy ľudstva. Z literárneho hľadiska však jeho esejizmus dosahuje také výšky, na ktoré sa nevyšplhal žiadny autor slovenskej literatúry a v tom je kongeniálny s autormi svetového mena (R. Musil, K. Kraus, H. Broch). A všetci spomenutí autori sú Rakúšania, sú súčasťou rakúskej literatúry. Esejizmus v tom období, keď sa P. Strauss ocitol na spisovateľskej dráhe, prekvital aj v Nemecku.

P. Strauss vo svojom živote prechádzal aj ideovými a politickými zvratmi, istými peripetiami. Počas pražského pobytu najprv inklinoval k ľavičiarstvu. Je však obdivuhodné, ako skoro sa P. Strauss vysporiadal s ľavičiarstvom. Aj tu mu hodne pomohlo vzdelanie, jeho intelekt a jeho nevšedný talent pre hudbu. Na jednom mieste opisuje svoj obrat, ktorý sa často spomína v súvislosti s jeho prechodom k pravičiarstvu:

„No vtedy došlo k zlomu, po vyjdení prvej knihy básní. Práve som bol narukoval. Dozvedel som sa, že Stalinovi sa nepáčilo predstavenie Šostakovičovej opery. Hneď zakázal jeho verejnú činnosť. Údajne sa vtedy Šostakovič dlhý čas len opíjal. Vtedy som razom prerušil všetky kontakty s komunistickým hnutím, rozhorčený a zhrozený nad takým štýlom kultúrnej politiky“ (Strauss 2000, 66 – 67).

Dôležitým zlomom v jeho živote je rok 1942, keď konvertoval a stal sa hlboko veriacim katolíkom. Veľkú úlohu v tom zohrala rodina Munkovcov, ktorí tiež mali židovský pôvod: František Munk a jeho manželka Gizela (rodená Kohnová) sa nenarodili ako kresťania, po dlhšej príprave sa však rozhodli konvertovať. 24. novembra 1939 ich v ružomerskom kostole pokrstil farár Ján Ferenčík aj s ich dvoma synmi – Tomášom a Jurajom. P. Strauss ako mladý lekár v Ružomberku nadviazal s nimi úzky kontakt a mali na neho veľký vplyv. Ich vzdelanie a rodinný život zanechali u neho výrazné stopy a determinovali jeho rozhodnutie konvertovať na katolícku vieru. Jeho krstnými rodičmi sa stali práve František a Gizela Munkovci. Túto katolícku rodinu židovského pôvodu však nezachránila ani prezidentská výnimka, ani jeden z nich sa nedožil konca vojny. Keďže s P. Straussom

som mal veľa osobných rozhovorov, viem, akú úctu prechovával k tejto rodine. Veľmi často ich spomínal a sústavne tvrdil, že práve oni mu dopomohli, aby prestúpil na katolícku vieru.

Áno, od roku 1983 sme často diskutovali spolu, ich dom pod Zoborom v Nitre bol miestom stretávania sa mnohých zaujímavých ľudí. Postupne sme sa dozvedeli veľa detailov z jeho života, aj o jeho prenasledovaní. Za najväčší paradox možno pokladať, že v predvojnovom období ho prenasledovali pre židovský pôvod, počas vojny však konvertoval a stal sa hlboko veriacim katolíkom. Potom ho ako katolíka prenasledovali a odsunuli na vedľajšiu koľaj komunisti. Vyjadril sa o tom takto: A kým za slovenského štátu som bol židobolševikom, z kádrových spisov som sa dozvedel (dodajme: za socializmu), že som klérofašistický bandita. Trvalo to až do roku 1989. Hneď po Nežnej revolúcii som s ním zorganizoval besedu na fakulte a potom, na môj podnet, Andrej Červeňák sa v roku 1992 stal hlavným organizátorom vedeckého seminára k Straussovým osemdesiatinám. Vystúpili na ňom s príspevkami významní literárni vedci: Mária Bátorová, Ivan Sulík, Július Rybák, Ján Melicher, Marta Žilková a ďalší. Zborník *Literárna tvorba Pavla Straussa* (1992) obsahuje okrem prednesených príspevkov aj niekoľko básní k jeho životnému jubileu od Svetoslava Veigla, Mariana Žiara, Michala Chudu a Viliama Turčányho. Mal som úvodnú prednášku, napokon ja som najlepšie poznal jeho tvorbu a bol som s ním v neustálom kontakte už za totality. Pavol Strauss aj sám vystúpil na konferencii, rečnil vždy veľmi uvážene, pokojne, intelekt a ľudskosť z neho priam vyžarovali. Vyjadroval sa obyčajne aforisticky, jeho myšlienky boli vždy originálne, výstižné. Už na tejto konferencii som ho priradil k autorom katolíckej moderny, hoci tam nepatrí úplne a bezvýhradne, lebo má príliš ďaleko od insitnosti a ľudovosti, možno aj jeho židovský pôvod je niekedy kameňom úrazu. Na druhej strane stojí za zmienku, že biskup Viliam Judák vo svojej knihe *Boží priatelja (Slovenské martyrológium)* podrobne rozpracoval jeho životopis. Z osobných rozhovorov však viem, že na roky prežité v slovenskom štáte si nerád spomínal, veď sa iba zázrakom zachránil.

Za široký rozhľad a hlavne vzdelanie môže ďakovať židovským koreňom a svojej rodine. Medicína, literatúra a hudba determinovali život P. Straussa, ale predovšetkým katolícka viera mu dávala zmysel. Hudba patrila k životnej náplni P. Straussa, čo je šťastie pochopiteľné po zvážení rodinného zázemia, v ktorom vyrastal. „V matkinej rodine bolo veľa muzikantov, dve speváčky, čelista, rodák z Detvy, sama matka bola dobrá klaviristka“ (Strauss 2010, 322). Jeho eseje siahali na zážitky získané počúvaním alebo hraním hudobných majstrov, akými boli J. Brahms, T. Billroth, R. Wagner, F. Liszt. Ešte podnetnejšie sú jeho úvahy o spojení hudby a medicíny, hoci – ako sám tvrdí – ide o dotyky a vzájomné pospájanie zdanlivo nesúvisiacich svetov. Hudba podľa neho má pre lekára osobitnú funkciu. Keď je umorený prácou, otvára mu nádherný svet vnútornej krásy a nových výhľadov.

P. Strauss budoval svoj vnútorný život na princípoch náboženskej viery, ale hudba vôbec tomu neprotirečila. Ako sám na viacerých miestach tvrdí, mystický stav umelca, poetické vzrušenie sa stali východiskovou tézou viacerých umeleckých smerov.

Dielo Pavla Straussa *Tesná brána* vzniklo v roku 1950. Už samotný názov je mementom, veď v tom období sa nad krajinou sťahovali mračná komunistickej diktatúry. Táto narážka na podobnosť, v ktorom Ježiš vyzýva k pravému životu, sa nachádza v Matúšovom evanjeliu. Autor, ktorý mal skúsenosti s rasovou nenávisťou, akoby vytušil, že znovu prichádzajú ťažké časy, keď bude treba obstáť, lebo široká brána a priestranná cesta vedie do zatratenia. A nemýlil sa. On sám si zvolil tesnú bránu, a tým sa znovu ocitol na vedľajšej koľaji spoločenského života.

Hudba sa vypína v tvorbe P. Straussa k samým vrcholom jestvovania a nadobúda ontologickú podobu. Je prejavom božských cností, najmä lásky k človeku – aspoň tak to vyznieva z vyznania autora. Hudba je podľa neho všetkým prístupná reč, ktorá má veľkú silu zblížovania.

Cez medicínu sa otvárali autorovi priestory pre zmapovanie filozofie života a smrti, prechodu z jedného stavu do iného. Ale najzaujímavejšie sú tie pasáže, ktoré pojednávajú o lekároch-umelcoch. Aj sám sa pokladal za píšuceho lekára.

Za svojho 82 rokov trvajúceho života liečil a vyliečil veľa pacientov a zanechal po sebe vzácne knihy, ktoré majú svoj filozofický rozmer. Čo napísal, pretrváva v slovenskej literatúre. Novšie sa prekladajú jeho texty do iných jazykov: do maďarčiny boli preložené niektoré jeho eseje a básne, *Tesná brána* vyšla v taliančine a aj v nemčine. Dúfam, že tento trend sa nezastaví a bude mať pokračovanie.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0179.

LITERATÚRA

Strauss, Pavol. 2000. *Človek pre nikoho*. Bratislava: DAKA.

Strauss, Pavol. 2010. *S výhľadom do nekonečna*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška.

KONTAKT

prof. PhDr. Tibor Žilka, DrSc.

tzilka@ukf.sk